

Balogh Margit

Egyháziak a Magyar Tudományos Akadémia életében

Szabályozták-e, s ha igen, mi módon az egyházi személyek részvételét az MTA életében? A kérdésre igen röviden lehet válaszolni: nem.

Ennél bővebben azt lehet mondani, hogy a tudósság kritériumába 1949-ig nem tartozott bele a felekezeti hovatartozás, s nem volt szempont, ha a tudós vagy tudósjelölt valamely egyház szolgálatában állt.

1945-ben néhány hónapig még a piarista Kornis Gyula volt az MTA elnöke, aki 1948. április 16-án a körülmények hatására lemondott akadémiai tagságáról. Bár sem ekkor, sem a következő években nem deklarálták kizáró okként a papi hivatást, de az az 1949-ben megalkotott akadémiai alapszabály szellemével összeegyeztethetlenné vált. Ez ugyanis a tudományos testület feladatát a „szocialista társadalmat építő népek fejlődésének” elősegítésében szabta meg.

Az 1949. évi átszervezés következtében a legtöbb egyházi személynek megszűnt a tagsága, például Ravasz László református püspöke (mert törölték a Széptudományi Alosztályt), vagy Balanyi György piarista történész (mert tanácskozótaggá minősítették, ami kvázi kizárást jelentett).

Hosszú évtizedeken át csupán két egyházi személy maradt szabályt erősítő kivételként akadémikus: Révész Imre református püspök volt az egyik, akit 1949-ben nem minősítettek vissza, s az 1952–53-as tisztogatások során sem zártak ki, s Ábrahám Ambrus premontrei szerzetespap a másik, akit zoológusi munkája elismeréseként 1945-ben levelező, 1960-ban rendes taggá választottak. (Bár az igazsághoz hozzátartozik, hogy a rend működési engedélyét 1950-ben megvonták.)

Az 1956. évi rendkívüli közgyűlésen elfogadott alapszabály hivatalos akadémiai világnézetűt emelte a dialektikus materializmust. 1949-től már nem vettek föl az Akadémia tagjai közé lelkészt vagy vallását nyíltan vállaló világi tudóst. Az 1980-as évek elejéig tudományos fokozatot sem szerezhetett egyházi vagy hívő ember, hiszen a Tudományos Minősítő Bizottság alapszabálya is kimondta, hogy marxista világnézetű tudományos munkásságot kíván a tudósoktól. Kivételképpen csupán egy-két idős tudós szerzetes vagy egyházi ember kapott fokozatot — például Csomasz Tóth Kálmán református lelkész 1962-ben lett a zenetudomány kandidátusa —, de nem a világnézeti szempontból „kényesebb” történelemből vagy filozófiából.

A „kivételek kivétele” Kumorovitz Lajos Bernát premontrei kanonok, akit 1945-ben választottak akadémikussá, 1946-ban középkori magyar magánjogból meg is tartotta székfoglalóját, majd 1949. november 29-én tanácskozótaggá minősítették vissza. Kumorovitz *A magyar trikolór és a magyar államcímer múltja* című értekezését 1956-ban nyújtotta be kandidátusi fokozatra, ám azt opponensei — Léderer Emma

és Elekes Lajos — javaslata alapján a történelemtudomány doktora fokozatra érdemesítették. Az 1989-ben rehabilitált több mint száz tudósból ő azon négy egyike, aki megérte, hogy akadémiai tagságát jogfolytonosnak ismerték el. (Mellette még Mályusz Elemért, Wellmann Imrét és Váczi Pétert találta életben a rehabilitáció.)

A dialógus évei hoztak csak nyitást. Az 1979. évi alapszabályzat már nem tartalmazta a szocializmus építésére vonatkozó passzust. Az 1980-as években néhány egyházi személy számára is lehetővé tették a fokozatszerzést. Ezek közé tartozott Scheiber Sándor (1983, nyelvtudomány doktora, rabbi), Pákozdy László Márton (1983, nyelvtudomány doktora, református teológiai tanár), Nyíri Tamás (1984, filozófiai tudomány doktora, római katolikus teológiai tanár) és Rajeczky Benjámin (1985, zenetudomány doktora, pásztori római katolikus plébános).

Osztályok és tagok

Az Akadémiát alapító 1827. évi XI. törvény rendkívül rövid, mindössze két paragrafusból áll. Az akadémia célját a a magyar nyelv terjesztésében és művelésében határozza meg. Az MTA „alaprajzai” (alapszabályzatai) közül az első (1831) és a második (1858) egyaránt kimondta, hogy a tagok tartózkodnak „a vallást, az ország polgári állapotját és polgári kormányát illető, vagy akármely más politikai tárgyak” vitatásától. Az 1864. évi szabályozás viszont azt szögezte le, hogy „Az Akadémia munkássága minden tudományra kiterjed, ide nem számlálván mégis a hittudományt...” (kiemelés a szerzőtől).

Íratlan szabály, hogy az Akadémia Igazgatótanácsának 1945-ig tagja volt a mindenkori esztergomi érsek. Rajta kívül a magas klérusnak még legalább 1–2 tagját beválasztották e testületbe, tekintet nélkül arra, van-e tudományos munkássága vagy sem. Az igazgatósági ülések jegyzőkönyveiben egyébként nem találni utalást arra, hogy az esztergomi érsek meg is jelent volna az üléseken, tagsága pusztán formalitásnak, protokollnak tűnik.

Az egyes osztályok közül a Törvénytudományi és a Történelmi voltak azok, ahol „egyházi” jelzővel minősített tudományág művelése szerepelt a feladatok meghatározásában. Előbbi az egyházi jogot, utóbbi az egyháztörténet-írást preferálta. (Egyéb osztály nem foglalkozott egyházi kérdésekkel, az alapszabályokkal összhangban soha nem volt kimondottan teológiai osztály. A nyelv művelés keretében fáradoztak ugyan teológiai szakszavak magyarításán is, az MTA Kézirattárában található Régi Akadémiai Levéltárban 1832-ből két jelzet is utal erre.¹⁾

Amennyiben jelesen művelte az adott tudományágat, akkor szakterülettől függetlenül bármelyik osztálynak tagja lehetett egyházi személy, vagy olyan világi, aki egyházi intézményben dolgozott. Bizonyítékul nézzük meg az egyes osztályok három időmetszetbeni összetételét.

	1864					
	Tiszteleti tag		Rendes tag		Levelező tag	
	ö ¹	e ²	ö	e	ö	e
I. Nyelv- és széptudományi osztály	4	1	10	4	41	17
	25%		40%		41,4%	
II. Filozófiai osztály	2	2	4	3	16	11
	100%		75%		68,7%	
III. Törvénytudományi osztály	7	1	6	-	16	4
	14,2%		0%		25%	

IV. Történettudományi osztály	3	-	6	1	33	8
		0,0%		16,6%		24,2%
V. Matematikai osztály	1	1	7	-	14	2
		100%		0,0%		14,3%
VI. Természettudományi osztály	4	-	8	3	35	9
		0,0%		37,5%		27,5%
Összesen	21	5	41	11	155	51
		23,8%		26,8%		32,9%

¹ = összesen

² = ebből egyházi

% = az egyháziak aránya az ösztagsághoz

1910

	Tiszteleti tag		Rendes tag		Levelező tag	
	ö	e	ö	e	ö	e
I. Nyelv- és széptudományi osztály	5	-	11	3	22	6
		0,0%		27,2%		27,2%
II. Bölcséleti, társadalmi és történeti tud. oszt.	8	1	20	5	46	8
		12,5%		25%		17,3%
III. Matematikai és természettudományi osztály	6	-	17	-	43	-
		0,0%		0,0%		0,0%
Összesen	19	1	48	8	111	14
		5,2%		16,6%		12,6%

1942

A tagság jellege	Tiszteleti		Rendes		Levelező	
	ö	e	ö	e	ö	e
I. Nyelv- és széptudományi osztály	7	1	16	1	32	7
		14,2%		6,2%		21,8%
II. Bölcséleti, társadalmi és történeti tud. oszt.	9	3	20	2	50	5
		33%		10%		10%
III. Matematikai és természettudományi osztály	8	-	13	-	41	-
		0,0%		0,0%		0,0%
Összesen	24	4	49	3	123	12
		16,6%		6,1%		9,7%

Az egyháziak az Akadémia megalakulásakor, illetve az azt követő néhány évtizedben képviseltették magukat a legnagyobb létszámban. A századvégre már csökken számarányuk, s ez különösen a természettudományok területén szembetűnő.

A reformkorban, majd a szabadságharcot követő években hazafias tett volt áldozni — akár anyagilag, akár szellemileg — az ország tudományos központjára. Az igazán nagy összegeket ugyan a nagypolgárok adták, de az 1850-es évtizedben igazán számottevő az egyháziak adománya és alapítványa. Jó példával az esztergomi és egri érsekek jártak elől: Scitovszky János 33 600, Simor János 30 520, Vaszary Kolos 10 ezer koronát juttatott az Akadémiának. Sőt nemcsak személyek, hanem

intézmények is adakoztak, pl. az egri főkáptalan 26 ezer koronát adományozott. (V. Ferdinánd király — méltóságához mérten csupán — 21 ezret...)

1910-ben 60 alapítványa volt az Akadémiának, ebből öt állt kapcsolatban egyházi vagy felekezeti személlyel. Ilyen volt Oltványi Pál földéaki lelkész alapítványa. Ő 1870-ben úrbéri papírokban 120 forintot bocsátott az Akadémia rendelkezésére, hogy annak tőkésített kamataiból négyvenként díjazza a magyar katolikus egyház történetéről írott munkákat. Forster Gyula, a Magyar Földhitelintézet igazgatója Scitovszky János hercegprimás nevére 1894. július 1-jén tett 15 ezer forint névértékű alapítványt magyar egyháztörténelmi témájú kutatásokra. Fraknoi Vilmos római katolikus püspök (az MTA 1879—1889 közötti főtitkára) ugyancsak 1894-ben tette felajánlását egy római magyar történelmi intézet céljaira, s hogy ezen intézet 5 férőhelyéből egyet az Akadémia rendelkezésére bocsát, „hogy azt a helyet mindenkor a magyar történelem (Magyarország egyházi, politikai, művelődési és jogtörténetének) munkásaival” töltsék be. Ipolyi Arnold, Nagyvárad latin szertartású római katolikus püspöke végrendeletében fejezte ki azon óhaját, hogy hagyatéka egyharmadából alapítványt tesz az Akadémia javára „a magyar nemzet egyházi, politikai, irodalmi, műveltségi vagy műtörténetéből vett tárgyú történelmi művek jutalmazására és esetleg kiadására”. Az ötödik alapítvány Kaufman Dávid, a Rabbiképző Intézet tanárának nevét viseli. Az ő örököse 1905-ben ajándékozta az Akadémiának a tudós könyvtárát. Az 1800 kötet és 25 kézirat máig az Akadémia egyik legértékesebb gyűjteménye.

Az egyháziak és az Akadémia kapcsolata viszonyos: a tudomány központja nem folytatott felekezeti vitát, és soha nem vitatta el az egyházak oktatási, kulturális jelentőségét, s nem szólt bele hittudományi kérdésekbe. Az Akadémia ügyrendje 1910-ben 38 olyan intézményt nevezett meg, amely méltónak találtatott arra, hogy megküldjék neki az Akadémia kiadványait. A harmincnolcból 18 egyházi intézmény volt.

Hit, vallás, Akadémia

A XIX. század közepe a tudományos egyesületek szerveződésének időszaka. Az egyháziak is fölismerték az új tudományos szerveződésekben rejlő lehetőségeket és — ideológiai — veszélyeket. 1847-ben megalakult a Szent István Társulat, majd hamarosan a Protestáns Irodalmi Egyesület. A versengés nem volt törvényszerű. Az 1880-as évektől konzervatív bírálatok érték az Akadémiát, amelyekhez gyakran csatlakozott a klérus is. Az egyháziak számára főleg a természettudományok eredményei váltak emészthetelenné, de mindig is ezeket volt a legnehezebb összeegyeztetni a hittel. A bírálatok egyik szócsove a *Religio* című lap, mely szerint az Akadémián eluralkodott a hitetlen, máskor a protestáns szellem, de hatását tekintve mindkettő „egykutya”. A felekezeti ellentét mindig is jó szolgálatot tett a problémák gyökerének elleplezésében...

A katolikus egyház részéről a bírálatokkal párhuzamosan körvonalazódott egy saját, katolikus akadémia felállításának gondolata. Ez néha fenyegetésként, néha csupán sajátos igények kielégítéseként, a katolikus irodalmi élet jeles képviselőinek összefogásaként táralódott. A kérdést tágabb dimenzióban vizsgálva szinte természetesnek tűnik, hogy akkor, amikor az egyház a reevangelizálást tartotta fontos feladatnak mind a társadalmi és szociális élet, mind a tudományosság területén, létrejőjön egy keresztény szellemiségű tudományos központ.

Első lépésként a Szent István Társulat keretein belül, 1886. augusztus 7-én megalakult a Tudományos és Irodalmi Osztály. Rang, erkölcsi súly, megbecsülés okán ez az osztály 1916. január 20-án fölvette a Szent István Akadémia nevet. Tiszteleti és rendes tagjainak számát 212-ben limitálták. Négy szakosztályra tagolódott:

- Hittudományi és bölcséleti osztály
- Történelem-, jog- és államtudományok osztálya
- Nyelv- és széptudományi osztály
- Mennyiségtan- és természettudományi osztály.

Lényegében tehát csak a hittudomány volt az a terület, amelyet az MTA mellőzött (bár a filozófia témakörében foglalkozott vele), a Szent István Akadémia viszont jellegénél fogva fölkarolta. A keresztény értelmiség számára a második világháború után — ha nem sorvasztják el ezt is — értékelődött volna föl igazán a Szent István Akadémia.

Az MTA elnöksége, illetve a Tudományos Minősítő Bizottság 1989-ben kezdett lépni annak érdekében, hogy az egyházi tudományok bekerüljenek az egységes tudományos minősítésbe, hogy a külföldön szerzett egyházi tudományos fokozattal rendelkezők okiratát honosítsák, s hogy egyháztudományi szakbizottságot hozzanak létre. Élénk vita alakult ki abban a kérdésben, hogy a hit és vallás mint lelkiismereti szabadság és életfelfogás választásának kérdése, ezek tudományos értelmezése, a meggyőzés és az analitikus magyarázat hogyan határolható el egymástól. Végül az új szakbizottság az eredetileg felvetett Hit- és Vallástudományi elnevezés helyett Vallástudományi Szakbizottság néven alakult meg 1990-ben a Filozófiai és Történettudományok Osztálya (II. osztály) keretén belül. Első elnöke Nyíri Tamás filozófus, római katolikus teológiai tanár lett.

Felekezetek fölöttiségéből eredően az Akadémia nem is tehetett — szerintem jelenleg sem tehet — mást, mint hogy kerülje a hittudományi kérdéseket. Ha megtenné, mely felekezetnek kedvezne? Katolikusoknak? Protestánsoknak? Netán valamely kisegyház, esetleg szekta tudósa értelmezhetné a szentírás(oka)t? Nem lehetett arénává változtatni a tudomány központját, annak nem tiszte az eltérő hittudományi nézetek megméréstetése. Egyáltalán mihez mérné? Az Akadémiának továbbra sem szabad belépnie a hittudomány területére, azt meg kell hagyni az egyházaknak. (Az európai akadémiák közül csupán az 1901-ben alapított British Academy az, amelynek egyik osztálya nevében szerepel a teológia: „Biblical, Theological and Religious Studies”, de jellemzően vallással, vallástörténettel, és nem az anglikanizmussal foglalkozik.) A Magyar Tudományos Akadémiának az eddigiekhez képest hatékonyabban kell előmozdítania, hogy minden más tudományterület — lett legyen az társadalom- vagy természettudomány — munkájába bekapcsolódhassanak egyháziak, vagy az egyházhoz kötődésük miatt korábban mellőzött kutatók.

JEGYZET:

1 40/1832 Budai Ézsaiás, 26/1832 Szepessy Ignác pécsi püspök gyűjtése. (Hay Diana: Teológiai az Akadémián c. kéziratos tanulmányából.)